

Mehmet Genç için

İDRİS BOSTAN

Mehmet Genç'i ilk tanıdığım da Edebiyat Fakültesi son sınıf (1977-78) öğrencisi idim. Yemen Eyalet Bütçeleri üzerine hazırladığım tezimle alakalı araştırmalar yapmak üzere arşive gidiyordum. Gülhane'deki Başbakanlık Arşivi'nin araştırma salonunda ilk gördüğümde kim bilir hangi maliye defterini büyük bir dikkatle inceliyordu. Galiba ilmin zâtında tecessüm ettiği bir âlim ile karşı karşıya olduğumu hissettim. Epeyce bir süre uzaktan izlemekle yetindim. Hâlbuki hocam Mübahat Kütkoğlu, İktisadi Müesseseler Tarihi dersinde Ö. L. Barkan'dan ve onun asistanı olarak isminden sıklıkla bahsedirdi. Ben de o sıralarda, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*'nde sunduğu (1973) "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi" makalesini okumaya çalışmış, o zamanki müktesebatımla beni aşan bir bilinmezler deryası ile karşılaştığımı görünce, biraz da anlayamıyor olmanın mahcubiyetiyle bir kenara bırakmıştım. Seneler sonra bir sempozyumdaki sohbet sırasında Murat Çizakça o makaleyi en az üç kere okuduktan sonra anlayabildiğini söylediğinde bir nebze teselli bulmuştum.

Doktora tezimin devam ettiği ve kendisinden istifade etmeye başladığım sıralarda kolay unutamayacağım bir iyiliğini gördüm. 1981'de Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümüne asistan olmuştum fakat tezime İstanbul'da devam ediyordum. O zamanki yönetimin bana gösterdiği müsamaha sayesinde onbeş günde bir Konya'ya gidip birleştirilmiş dersler yapıyor, tekrar İstanbul'a arşivdeki çalışmalarına dönüyordum. Bu kesinti bile düzenli çalışmalarımı aksatıyordu. Kendisi çok değerli bir mütefekkir olan Erol Güngör Hocamız Selçuk Üniversitesi'ne rektör tayin edildi. Mehmet Bey, hocanın bir cenaze vesilesi ile Bayezid Camii'ne geleceğini, bana da oraya gelmemi söyledi. Yakın arkadaş olmaları sebebiyle Mehmet Bey daha benim talebimi iletir iletmez Erol Güngör, başka hiçbir şey sormadan ve hiçbir formalite uygulamadan re'sen bana bir sene izinli olduğumu söyleyince şaşırılmış ve çok sevinmişim.

Mehmet Bey arşive gelir, seri hareketlerle dolaptan defterlerini alır, etrafıyla hiç ilgilenmeden sadece baş selamı vererek zaten çok az kişinin bulunduğu birkaç masadan ibaret Gülhane'deki araştırma salonunun en tenha yerine çekilir ve defterlerin dünyasına dalar.

Sonraki zamanlarda üzerinde çalıştığım adeta bir muammaya dönüşen konularda bilgi, tecrübe ve rehberliğine başvurduğum çok oldu. Bu sayede onu tanıyabilme imkânı da bulduğumu düşünür-

yorum. Fark ettim ki çalışmaları vesilesiyle çok farklı alanlarda bilgilenmek ihtiyacı duyduğunda onu kendi özel yöntemleriyle belgeler üzerinden çözüyor, fakat hiçbir şekilde doğrudan konusu olmayan mevzulara dair bir şey ortaya koymuyordu. Bu yüzden siyasi tarihten müesseselere, ilmiyeden bürokrasiye her alanda incelemelerini yapıyor, konunun asıl bilgilerini ediniyor, ana problemi biliyor, lakin bildiğini belli etmiyordu. Klasik dönem arşivini ve sistemini çok iyi tanıyordu. Bilhassa 1980 ve 90'lı yıllarda Avrupa ve Amerika'dan gelen yabancı doktora öğrencilerinin niçin çoğunlukla ona danıştıklarını ve konularını onunla tartıştıklarını anlayabiliyordum.

Müessese çalışan biri olarak siyasi tarihin de iyi takip edilmesi gerektiğini Mehmet Bey'in rehberliğinde anladım. Tersanenin 17. yüzyılı çalışıyor, onlarca muhasebe defteri üzerinden hiçbir ayrıntıyı kaçırmamak için bütün gayretimi sarf ederek tersane müessesesinin geçirdiği süreci anlamaya ve anlamlandırmaya çabalıyordum. Aklımı karıştıran bir durumla karşılaşmıştım. Geminin en önemli yapım malzemesi olarak kerestenin teminini çalışırken bir dönem, daha önce söz konusu olmadığı kadar çok kereste ihtiyacı olduğunu görmüştüm. Hatta devlet yeni kereste ormanları için keşifler yaptırıyor, farklı türde kereste temini için yeni kaynaklar bulmaya çalışıyordu. O zamana kadar belgelerde görmediğim miktarlarda ve çeşitlerde yelken bezleri dokutuyordu. Eskilerin yanında yeni gemi çeşitleri ve gemi inşa merkezleri karşına çıkıyordu. Bu değişimi o zamanki bilgimle doğru bir yere oturtmadığım için, yanlış bir yol tutmamak ve her şeyi birbirine karıştırmamak amacıyla Mehmet Bey'in engin birikimine başvurduğumda benden bir kâğıt ve kalem istedi. "Çalıştığın yüzyıl, Girid savaşının etkili olduğu döneme tesadüf ediyor" dedi ve kâğıda 1645 yazdı, sonra bir ok ile çizgi çizerek 1669 yazdı. Anlattığına göre bu uzun savaş sırasında Osmanlılar daha önce kullanmadıkları kalyonları kullanmışlardı. Kalyon yapımı için ihtiyaç duyulan malzemeler arasında kereste esastı, zira bir kalyon, üç kadirganın ihtiyaç duyduğu kereste ile yapılıyordu. Kadirgalar kürekle hareket ediyor, hâlbuki kalyon yelkenle ilerliyordu. Bu sebeple kereste ve yelken temini had safhada olacağından bunların teminiyle görevli olanlara daha fazla iş düşecek ve gemi personelinde değişiklikler olacaktı. Bu bilgilerin önemli kısmı benim de bildiğim şeylerdi, ama onları bu şekilde yorumlamak aklıma gelmemişti. Sonunda bana "Sen bu gözle konuya

bir daha bak ve ne olduğunu anlamaya çalış" dedi. Bu açıklamayı benim o zaman hiçbir hocadan duyma ihtimalim yoktu.

Zaman zaman birlikte yurt içi ve yurt dışında sempozyumlara katıldık. 1991'de Kiev'de düzenlenen Osmanlı-Ukrayna sempozyumuna bir heyet hâlinde, otobüsle hayli maceralı bir şekilde gitmiştik. Sovyetler Birliği dağılıyordu ve o hâline kısmen şahit oluyorduk. Sempozyum sonrasında uzun bir tren yolculuğu ile ulaştığımız Kırım'da Suğdak Kalesi'ni, Bahçesaray'ı, oradaki hanlar sarayını, cami, medrese ve tarihi yapıları gezdik ve o zamanki hâllerine vakıf olduk. Onunla bu ve benzeri yolculuklarda seyahat etmek ayrı bir zevkti. Her ikimizin de yakından tanıdığı Michel Tuchscherer'in 1997'de Fransa'nın Montpellier şehrinde organize ettiği *Koloni Öncesi Kahve Ticareti Sempozyumu*'na katılmıştık. Konularımızı önceden Michel'le konuşarak belirlemiş ve uzun süre arşivde ilgili belgeler üzerinden çalışmıştık. Ben 18. yüzyılda Yemen'den İstanbul'a gelen kahvenin getirilme şartlarını, taşınan kahve hacmini, gemilerle nakli sırasında yaşanan zorlukları, yerli ve yabancı tüccarların karşılaştıkları durumları inceliyordum. Mehmet Bey ise, kahvenin gümrüklendirilmesini, kahve rüsumatını ve düzenlenmelerini inceliyor, bunun gümrük gelirleri arasındaki yansımaları çalışıyordu. Açıkça belirtmem gerekir ki, İstanbul-Paris-Montpellier arasındaki uçak yolculukları sırasında yaptığımız konuşmalarda benim çalıştığım kısmı dahi benden daha iyi bildiği zannına kapılmış ve bir hayli telaşlanmıştım. Her zaman bilgisi çok netti ve bildiğinden çok emin görünüyordu.

Mehmet Bey, kimsenin yaptıklarını tenkitle vakit harcamazdı. Sadece değerli gördükleri ile ilgilenir ve ilmi mevzuları da sadece değer verdiği ve kariyerine güvendiği kimselerle konuşurdu.

Kuyûd-ı Mühimmât Defterleri konusu ile ilgilenmeyi düşündüğümde kendisine danıştım. Bir akşam üzeri arşiv çıkışında Sultanahmet'te bir çayevinde oturmuştuk. Doktora çalışmaları sırasında Maliyeden Müdevver Defterler arasında rastladığım, özellikleri birbirine benzediği için dikkatimi çeken bir grup defter tespit etmişim ancak daha fazla araştırma yapmayı sonraki zamanlara bırakmıştım. Belli konu başlıkları altında kayıtların tutulduğu bu defterlere hem kendi konum için hem de çok farklı alanlar için mutlaka bakılması gerektiği kanaati taşıyordum. Özel maksatlarla tutulmuş olduğunu düşünmüş ama tam teşhis edememişim. İlk tespitlerimi kendisiyle paylaşmam üzerine "Sen de

farkettin mi o defterleri” dediğinde bu defterleri tetkik etmek gerektiğini anlamıştım. Bazı seneler için kendisinin derlediği defterlerin numaralarını bana verebileceğini söyledi ve bunları inceleyip bir liste oluşturma öneminin anlattı. Defterler 17. yüzyıl ortalarından itibaren ilk örnekleri görülen ve 19. yüzyıl ortalarına kadar devam eden, önceleri tek cilt hâlinde, sonraları aynı sene için biri müesseseler esasına göre, diğeri ise tezkireler esasına göre tutulmuş iki ayrı ciltten oluşan kayıtlardı ve ben kendisini çok defa bu tezkireli defterleri sabırla incelerken görmüştüm. Uzun süren bir mesai neticesinde muhtemel beş yüzden fazla defteri tek tek incelemek ve Kuyûd-ı Mühimmât özelliği taşıyanları senelerine göre tasnif etmek suretiyle yaklaşık üç yüz defter bulmuş ve bazılarında yer alan ilginç tarihi kayıtlara da işaret ederek bunları bir makale hâline getirmiştım.

Bazen ilgilendiği bir konunun sizin bilmeniz gerektiğini düşündüğü bütün ayrıntılarını sorardı. O kadar ki soru sorduğu kişiden daha sağlam bilgi ve kanaati olduğunu fark ederdim. Hakkında dosya oluşturmadığı ve en nadir belgeleri biriktirmedeği bir konu olacağını sanmıyorum. Bazen de konu rast geldikçe yerli ve yabancı pek çok fıkrayı paylaşır, ortamı keyiflendirirdi. Temel fıkralarının hiç duyulmamış versiyonlarını kendisinden zevkle dinlerdiniz.

İnsan Mehmet Bey’in yanında hep öğrenci hissederek kendisini. O konuşmalı ve biz dinlemeliydik. Değerli iktisat tarihçisi Erol Özvar’la birlikte düzenledikleri TRT programına iki defa konuşmacı olarak davet edildiğimde gündeme getirdiği sorular mevzuyla ne kadar vakıf olduğunu gösteriyordu. Mehmet Bey’in birikimi ile mütenasip yazmadığı konusundaki iddiaları düşünülmeden söylenmiş sözler olarak kabul ediyordum. O sıradan tarihçiler gibi her gördüğünü ortaya saçmayı değil, bir arı gibi binlerce çiçekten topladığı balı sunmayı tercih etmişti demek onun tarzını yansıtmak bakımından daha doğru olacaktır. Vaktiyle kıymeti daha iyi bilinerek Barkan gibi bir enstitünün başında bulunsa ve etrafında da onun gösterdiği çalışmaları yapacak ciddi bir ekiple araştırmalar yönetse idi dünya tarihçiliğinde bir ekol oluşturacağında şüphe yoktu. Sınırlı imkânlarıyla bile bunu kıymet bilir birçok kimseye yerli-yabancı ayırt etmeksizin yaptığından ve yol yordam gösterdiğinden şüphe etmiyorum. Denizcilik Müsteşarlığı’nda müşavir olarak görev yaptığım 2000’li yılların başlarında adeta gelenek olmaya başlayan Haliç’te bulunan Tersâne-i Âmire’deki tarihi mekânlar ve bilhassa III. Selim ve sonrasında yapılan kalyon tamir ve bakım havuzlarına düzenlediğimiz gezilere başta Mehmet Bey olmak üzere çeşitli üniversitelerden meslektaşlarımızı ve denizcilik konularına ilgili öğrencilerimizi davet ediyor, sonra bir tekne ile Boğaz’da gezinti yapıyorduk. Bu geziler sırasında o zamana kadar

hiç görmediği tarihi havuzları büyük bir dikkat ve merakla inceleyişi dikkate değerdı.

Türk Deniz Ticareti Tarihi sempozyumlarına davetim üzerine gelen ve açılış oturumlarının ilk konferansını veren Mehmet hocamızla Mersin (2011), Trabzon (2012), İstanbul (2017) ve Girne (2018) gibi pek çok yerde beraber bulunduk. Sempozyumlara bizi kırmayıp iştirak etmesi sayesinde katılımcıların tamamının ilgi odağı olarak verdiği destek ve dersler için kendisine minnettar olduğumuzu bu vesile ile bildirmek isterim.

Kendim de baba tarafından Karadeniz’in bir beldesine mensup olmam hasebiyle Mehmet Bey’in çocukluğunu geçirdiği coğrafyanın ve kültürün etkisi altında olduğunu, bu durumun hâl ve tavrına yansıdığını fark etmişimdir. Karşısındakini tanımak için derinlemesine süzen o keskin ve haşın bakışa aşına olduğum için bilirim, latife dahi etse onda ikaz edici bir ciddiyet vardır. Kendisi fıkra anlatsa da muhababının tebessüm etmekten fazlasına hakkı olmaz.

Bazen arşivden çıktığımızda, ikimiz de vapura binip karşıya geçtiğimiz için yol boyunca sohbetlerinden istifade ederdim. Vapura bindiğimizde en hoşlandığı yerin vapurun üst katı olduğunu ve burada arka kısımda oturmaktan zevk aldığını öğrenmişim. Gemi seyir hâlinde iken pervanenin çıkardığı beyaz köpükleri seyretmenin çok dinlendirici olduğunu söylerdi.

Bazen de vapura giderken yolu Mısır Çarşısı’na çevirirdik ve Malatya Pazarı’ndan hakiki petek balı alırdı. Bal kutularını dikkatle inceliyor, tezgâhtara sorular soruyor ve birini seçiyordu. Balın hakikisini seçmenin ve kahvaltıda düzenli bal yemenin önemini anlatınca bana da bir tane seçmesini rica etmiş ve bir süre o geleneği kendim de devam ettirmişim. Tabii ki 80’li yıllarda o balın fiyatının benim bütçeme biraz fazla geldiğini belirtmeliyim. Mehmet Bey’in hayatta bir para hesabı olmadığını ve iktisat tarihi ile ilgili olduğu hâlde iktisatlı olmadığını seneler içinde iyice anlamıştım. O yüzden dünya malı namına bir birikim yapmadığını ve eline geçen bütün maddi imkânlarını, yani “asl-ı mâlî”nı kitap, dergi, fotokopi ve benzeri maksatlarla ilim yolunda harcadığını ve zahidâne bir hayat yaşadığını belirtmek gerekir.

14 Eylül 2020*

*

Vefatının Ardından

Mehmet Genç, hakkında uzun süre daha konuşulacak önemli bir ilim insanıydı. Vefatından sonra bazı istisnalar dışında söylenen ve yazılanlara bakılırsa onunla bir şekilde tanışma imkânı bulanların, kendi zaviyesinden bir Mehmet Genç tarif ettikleri görülüyor. Uzun sayılabilecek hayatının ilim ve düşünce merhalelerini takip etmeden ve geldiği noktayı kavramadan söylenenlerin onu anlamaya

yetmeyeceğini düşünüyorum. Tarihçilikte edindiği ilmi birikimi, geliştirdiği metod ve ilim zihniyeti nasıl birtakım değişim ve dönüşümler sonucu bir noktaya ulaşırsa, düşünce yönelimlerinin de benzer değişimlerle bir yere evrildiği dikkate alınmalıdır. Öncelikle o, “fenâfî’l-ilm” sıfatına layık günümüzün mütebahhir bir âlimi idi. 1996 senesi 8 Şubatı’nda İ.Ü. Edebiyat Fakültesi’nde kendisine verilen şeref doktorası merasiminde Baykan Sezer hocanın ifade ettiği gibi, Sosyoloji bölümünün ilk şeref doktorasını bir sosyolog ya da bir siyaset adamına değil de tarih ve sosyal bilimlerin diğer alanlarını şahsında mezcetmiş biri olarak Mehmet Genç’e vermeyi tercih etmişlerdi. Mehmet Bey de, o günkü konuşmasında, “insan okyanusta yüzmeye kalkınca tabii ki derinliklerin üzerinde görünür. Aslında derinlik kendisinde değil içinde yüzdüğü ‘okyanus’tadır” diyerek o payeyi hak etmesinin sebebini kendisinde değil hayatını verdiği Osmanlı tarihinin derinliklerinde aramak gerektiğini gayet mütevazı ve mahviyetkâr bir tavrıla anlatmıştı. İlim yolunda yaptıklarını “hac yolunda bir karınca” misaliyle ifade etmesi dikkat çekicidir. Bu yüzden onun sahip olduğu düşünce ve ruh dünyasını da tanımak gerekir. Hayatının ilk dönemlerinde Batı bilgi ve düşüncesi ile müziğinden etkilendiği gibi Doğudan aldıklarının da manevi ve fikir dünyasının oluşmasında etkisi büyüktür. Entelektüel düşünce çizgisinin yakın arkadaşları Erol Güngör, Sezai Karakoç ve yetiştiği dönemin diğer fikir temsilcileri Necip Fazıl, Nihal Atsız gibi pek çok kişi üzerinden şekillendiğini kendisi söylüyor. Özellikle *İslâmın Bugünkü Meseleleri*’ni hiçbir ilahiyatçının düşünemediği bir perspektiften incelemiş olan Erol Güngör ile samimiyetine bizzat şahit olmuş biri olarak bu kaydı düşmek isterim. O bir taraftan entelektüel birikimini oluştururken diğer taraftan sürdürdüğü araştırmalarla da Osmanlı devlet düşüncesini ve yönetim mantığını çözümlemeye, iktisadi zihniyetin temel prensiplerini anlamaya çalıştı. Bir dünya devleti olan Osmanlıların dünya tarihindeki yerini alması gerektiğini söylüyordu.

Mehmet Bey’in ihtisas tarihçiliğine önem verdiğini, her zaman konuların derinlemesine çalışılması gerektiğini vurguladığını belirtmek gerekir. Her yeni konu karşısında dikkat kesilmesinin ve anlamak üzere sorular sormasının sebebi buydu. Neyi bildiğini ve neyi bilmediğini iyi biliyordu ama bildiğini tam biliyordu.

Şüphesiz her fani gibi o da aramızdan ayrıldı. Elbette onun vefatı büyük bir kayıptır, ama tarih camiamızın asıl üzülmeye gereken onunla birlikte kaybettiklerimizdir.

17 Nisan 2021 ■

* Bu yazı Mehmet Genç adına yayınlanacak bir söyleşi kitabı için kendisinin isteği üzerine kaleme alınmıştı. Kitap konusunda bir gelişme olmadığı için önce burada neşrinin doğru olacağını düşündüm.